

літаратурнага тэксту, дазваляе засвоіць новыя тэхналогіі прадстаўлення і прамоцыі кнігі, адпаведныя фарматы дыялогу з патэнцыйным чытачом і гіперактыўнай медыйнай прасторай.

1. Волкова, Н. В. Буктрейлер как «визуальное эссе» в контексте формирования читательского интереса [Электронный ресурс] / Н. В. Волкова. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/buktreyleyler-kak-vizualnoe-esse-v-kontekste-formirovaniya-chitatelskogo-interesa>. – Дата доступа: 25.08.2021.

2. Всё о видеомонтаже [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://videomount.blogspot.com/2008/06/blog-post_9206.html. – Дата доступа: 27.07.2021.

3. Жбанков, М. Р. Информационное общество как культурный проект / М. Р. Жбанков // Вестн. Санкт-Петерб. ун-та. Сер. 6, Философия. Политология. Социология. Психология. Право. Международные отношения. – 2004. – Вып. 5. – С. 44–56.

УДК 002.2(476)

Л. І. Доўнар,

*кандыдат педагагічных навук, дацэнт,
прафесар кафедры інфармацыйна-аналітычнай дзейнасці
ўстановы адукацыі «Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт
культуры і мастацтваў», Рэспубліка Беларусь*

ПРАДМОЎНАЯ КНІЖНАЯ ТРАДЫЦЫЯ І КРЫНІЦЫ ВЕДАЎ ПРА КНІГУ І ЧЫТАННЕ

Анатацыя. Артыкул прысвечаны разгляду прадмоў да беларускіх выданняў XVI–XVIII стст. як крыніц даследавання вытокаў кнігазнаўчай думкі Беларусі.

Ключавыя словы: гісторыя кнігазнаўства Беларусі, крыніцазнаўства навукі пра кнігу і чытанне, гісторыя кнігі Беларусі, беларускія выдаўцы-асветнікі, прадмовы да беларускіх выданняў XVI–XVIII стст.

L. Dounar,

*Candidate of Pedagogy, Associate Professor, Professor of the Department of
Information and Analytical Activity of the Educational Institution
«Belarusian State University of Culture and Arts», Republic of Belarus*

FOREWORDS AS A BOOK TRADITION AND SOURCES OF KNOWLEDGE ABOUT BOOKS AND READING

Abstract. The article is devoted to the consideration of the prefaces to the Belarusian editions of the XVI–XVIII centuries as sources of research of the origin of bibliological thought of Belarus.

Keywords: history of bibliography of Belarus, source studies of the science of books and reading, history of books of Belarus, Belarusian publishers-educators, forewords to Belarusian publications of the XVI–XVIII centuries.

Аднымі з асноўных крыніц, якія пацвярджаюць развіццё беларускай кнігазнаўчай думкі ў другой палове XVI–XVIII ст., з’яўляюцца прадмовы і пасляслоўі, звароты да чытачоў у друкаваных кніжных выданнях – гэта біблейныя і вучэбныя тэксты, пераклады твораў святых айцоў, арыгінальныя творы старабеларускіх пісьменнікаў. У дзейнасці выдаўцоў-асветнікаў, якія былі і філосафамі, і педагогамі, і пісьменнікамі, і перакладчыкамі [11, с. 62], прадмоўная рукапісная кніжная традыцыя XII–XV стст. знайшла працяг.

Вядомы шэраг прадмоў, прысвячэнняў і пасляслоўяў, не ўлічваючы ананімныя, аўтарамі якіх былі вядомыя беларускія выдаўцы-гуманісты, зацікаўленыя ў распаўсюджванні як сваіх кніжных выданняў, так і кніжнай асветы. Важнымі ў развіцці кніжных ведаў – у мінулым, а таксама ў даследаванні ведаў пра кнігі ў сучаснасці – можна назваць наступныя прадмовы выдаўцоў: прадмова да выданняў «Евангелие учительное» (Заблудаў, 1569), «Псалтирь с Часословцем» (Заблудаў, 1570) *Рыгора Хадкевіча*; прадмовы і пасляслоўі да выданняў «Евангелие» (Вільня, 1575), «Часовник» (Вільня, 1574–1576), «Псалтирь» (Вільня, 1576) *Пятра Мсціслаўца*; прадмовы і пасляслоўі да выданняў «Евангелие учительное» (Вільня, 1580), «Октоих» (Вільня, 1582) *Васіля Гарабурды*; прадмовы да выданняў «Сборник поучений» (Вільня, 1585), «Псалтирь с воследованием» (Вільня, 1586), «Апостол» (Вільня, 1591, 1592), «Евангелие учительное» (Вільня, 1595) *Кузьмы і Лукі Мамонічаў*; прадмовы да выданняў «Псалтирь» (Вільня, 1593); «Служебник» (Вільня, 1617) *Лявона Мамоніча*; прадмова і прысвячэнне Ганне Хадкевічаўне да «Евангелия учительного» (Вільня, 1616) *Мялеція Сматрыцкага*; прадмова да чытача ў выданні перакладу «Истории о Варлааме и Иоасафе» Іаана Дамаскіна (Куцеін, 1637) *Іосіфа Палоўкі*; прысвячэнне Б. Статкевічу ў «Апостоле» (Магілёў, 1638); прадмова «До чителника» ў выданні «Октоиха» (Магілёў, 1638) *Спірыдона Собаля*;

«Предъслобие ко любомудрому и благочестивому читателю» да выдання «Лексикон славеноросский» (Куцеін, 1653) *Памвы Бярынды*, «Предъслобие ко читателю» да выдання «Диоптра, или Зерцало» (Куцеін, 1651 і 1654) *Іаіля Труцэвіча* і інш.

«Пасля Ф. Скарыны з ягонай усеабдымнай праграмай асветы паспалітага люду, набліжэння простага чалавека да кнігі і ведаў ідэю масавага пашырэння “кніжнай мудрасці” падхапіў, – на думку І. В. Саверчанкі, – вядомы мецэнат, палітычны дзеяч і ў некаторай ступені пісьменнік Рыгор Хадкевіч – фундатар Заблудаўскай друкарні, апякун Івана Фёдарова і Пётры Мсціслаўца» [16, с. 198]. У прадмове – «Предисловіе книги сея» – да «Евангелия учительного» (Заблудаў, 1569) [10, арк. 1 нн. – 4 нн.] мэтай сваёй выдавецкай дзейнасці Рыгор Хадкевіч абвяшчае «духоўнае ўдасканаленне чалавека праз асвету, кніжнае навучанне: “*Да по не сих книг читаніем возмогут себе исправити и на путь истинный привести*”» [16, с. 198–199], кніга «*каждому не есть закрыта, и к выразумению нетрудна, и к чтанию полезна*» [11, с. 264].

У шэрагу старадрукаваных кніг, што ўбачылі свет на тэрыторыі Беларусі, праяўлялася вялікая заклапочанасць станам мовы яе народа (у «Прадмове» Сымона Буднага да «Катэхізіса» (Нясвіж, 1562) [8, с.15]); звярталася ўвага на неабходнасць перакладаў на «на простую мову» і іх выдання (у «Прадмове» Р. Хадкевіча да «Евангелля вучыцельнага» [10, арк. 1 нн. – 4 нн.]; у «Прадмове» (не надрукаванай, аднак) Васіля Цяпінскага да «Евангелля» (каля 1580) [14], у «Прадмове» Мялеція Сматрыцкага да «Евангелля вучыцельнага» (Вільня, 1616) [2, арк. 1 нн. – 4 нн.]); змяшчаліся заклікі да моладзі вывучаць мовы наогул, бо яны з’яўляюцца падмуркам астатніх навук, аб чым занатаваў Лаўрэнцій Зізаній у «Пасланні спудзеям», уключаным у пачатку яго «Граматыкі» (Вільня, 1596) [4, арк. 1 адв. – 2 адв.]. Піша ён і аб тым, што трэба «набываць веды пра Сусвет, Бога і чалавека, спасцігаць філасофію і натуральнае багаслоўе, увесць досвед папярэдніх пакаленняў, які зафіксаваны менавіта ў кнігах» [16, с. 199]. Свой уласны погляд на кнігу выказаў у «Прадмове» да «Псалтыри» (1593) і выдавец Лявон Мамоніч: «*Псаломская же книга ... обще есть сокровище благих учений, камуждо прикладное прійти к прилежанію избретающи*» [15, арк. 3 нн. – 12 адв. нн.].

Кніжныя веды былі асновай светапогляду чалавека эпохі Адраджэння і ранняга барока, дзякуючы ім – сінкрэтычным і ўніверсальным, пашыраліся ідэі гарманічнага сінтэзу веры і розуму [16, с. 202] і змяняліся на сатэрыялагічныя [16, с. 185]. У Рэчы Паспалітай XVII ст. вакол выдаўцоў ствараліся такія грамадскія аб'яднанні, як куцеінскі літаратурны гурток на чале з Іаілем Труцэвічам (? – 1654), магілёўская літаратурна-мастацкая школа Спірыдона Собаля (каля 1580–1590 – 1645), полацкае паэтычнае згуртаванне, у якое ўваходзілі Ігнацій Іяўлевіч (1619 – каля 1686), Філафей Утчыцкі (XVII ст.), С. Полацкі [16, с. 170]. Так, Іаіль Труцэвіч да большасці нелітургічных выданняў напісаў прадмовы на беларускай і царкоўнаславянскай мовах, Спірыдон Собаль спрабаваў прывучыць чытачоў да сістэматычнага чытання і самастойнага разважання над прачытаным [6, с. 134], Ігнацій Іяўлевіч, які з 1655 г. быў ігуменам Богаяўленскага манастыра ў Полацку, адкрыў пры ім школу і бібліятэку [7].

У ранніх прадмовах – зачатках тэарэтычных ведаў пра кнігу, маглі адлюстроўвацца таксама і веды з гісторыі кнігі і кнігадрукавання. Адным з прыкладаў служыць прадмова Рыгора Аляксандравіча Хадкевіча да «Псалтыры с Часословцем» (Заблудаў, 1569), дзе змешчаны звесткі пра распаўсюджванне кнігадрукавання ў Вялікім Княстве Літоўскім, пра арганізацыю «варстата друкарскаго» ў Заблудаве [9, с. 58].

Разважанні пра гісторыю пісьменства і кнігі: распаўсюджванне славянскага алфавіта, асветніцкая дзейнасць Кірыла і Мяфодзія, славянскія першадрукі, значэнне пісьмовых і друкаваных крыніц, неабходнасць іх вывучэння ўключаліся ў рэлігійна-палемічныя творы і багаслоўскія трактаты такіх вядомых каталіцкіх, уніяцкіх і праваслаўных дзеячаў ВКЛ, як Пётр Скарга (1536–1612), Мялецій Смятрыцкі (1577–1633), Лявон Крэўза (2-я пал. XVI ст. – 1639), Сільвестр Косаў (канец XVI ст. – 1657), Захарыя Капысценскі (2-я пал. XVI – 1627) і інш.

На аснове аналізу летапісаў і рукапісаў XV–XVI стст. будаваў сваю «Граматыку» (1619) М. Смятрыцкі, каб даказаць, што на славянскай мове магчыма вучыцца «майстэрству добра пісаць і правільна выкладаць думкі», аб чым ён разважае ў прадмове да выдання («Учытелям школьным»), а таксама ў спецыяльнай частцы «Граматыкі», якая называлася «Алфавітар» і

стала навучальным дапаможнікам для пачатковай адукацыі, пацвердзіўшы практычную значнасць беларускага пісьменства [5].

У 1635 г. выйшаў на польскай мове «Патэрыкон, або Зборнік жыццяў святых пячорскіх айцоў» [19], пазней двойчы пера-выдадзены на царкоўнаславянскай мове – у 1661 і 1678 гг. [3, с. 524–526], Сільвестра Косава, які, разглядаючы шлях хрысціянскай веры да славян з Усходу, згадвае пра дзейнасць Мяфодзія і Кірыла, а таксама пра распаўсюджанне славянскага пісьма і пісьменства.

Адным з першых царкоўных дзеячаў ВКЛ, хто звярнуўся да фактаў з гісторыі першых славянскіх друкаваных кніг і слядоў іх бытавання на тэрыторыі ВКЛ, быў Захарыя Капысценскі, аб чым сведчыць яго палемічны трактат «Палінодыя» (1621) [13], дзе ўзгадваецца імя Швайполта Фіюля і яго кракаўскія выданні – «книги Грецкіи церковніи, на Славенскій языкъ переведеніи». Да прыкладу, ён адзначае, што кракаўская «Трыёдзь» знаходзілася ў многіх манастырах «зямли Львовской», на Валыні, Падляшшы, «въ Ботках, маетности его милости пана Богдана Сапеги, воеводы Минского»; «Октоихъ» – на Валыні, а таксама ў царкве св. Сімяона Столпніка «въ Каменцу Литовском»; «Часасловец» – у Кіева-Пячэрскім манастыры, у царкве Любельскай, ва Львове, «в Великомъ Берестю въ Литве, где собор великій былъ року 1596» (стлб. 991). У пачатку сваёй працы змясціў З. Капысценскі алфавітны «Каталог книг учителей, которых ся до тоей книги уживало» (стлб. 326–332).

Шэраг аўтарскіх і выдавецкіх прадмоў у XVII ст. друкуецца на лацінскай мове, змяшчаюцца агляды і апісанні кніг, іх аналіз і характарыстыка – своеасаблівае прадстаўленне інтэлектуальнага ўзроўню аўтара, як, да прыкладу, у амстэрдамскім выданні Казіміра Семяновіча (каля 1600 – каля 1651) «Вялікае майстэрства артылерыі» 1650 г. [17], дзе ён у звароце да чытачоў – «Lectori» – на 10 старонках падае характарыстыку адпаведных грэчаскіх і лацінскіх кніг.

У XVII ст. з’яўляюцца першыя бібліяграфічныя працы па гісторыі літаратуры ў Рэчы Паспалітай, у склад якіх уключаюцца і звесткі па гісторыі кнігі, даецца ацэнка тых ці іншых выданняў дзеячаў кнігі ВКЛ. Прыкладам служыць лацінамоўны біябібліяграфічны слоўнік «Skriptorum Polonicorum»

(Франкфурт, 1625, 1644; Венецыя, 1627) Шымона Старавольскага (каля 1588–1656) [12], першага ўсходнеславянскага літаратуразнаўцы, ураджэнца Берасцейшчыны), у якім ён называе вялікую колькасць беларускіх аўтараў і твораў [11, с. 254]. Да прыкладу, Ш. Старавольскі сцвярджаў, што бачыў выданні Ф. Скарыны ў Маскве і іншых месцах Маскоўскай дзяржавы, выказваўся аб рэфармацыйных пісьменніках ВКЛ. У другой палове XVII – першай палове XVIII ст. звесткі пра дзеячаў кнігі Рэчы Паспалітай, а таксама ВКЛ пашыраюцца і ў розных выданнях, што выходзяць у Амстэрдаме [20], Гданьску [18] і іншых месцах.

У другой палове XVIII ст. робяцца спробы выяўлення значэння кірылічнага пісьменства, кірылічнай кнігі і ў Вільні. Невядомы аўтар, кніжнік-уніят, адзначае ў адным з выданняў Троіцкай друкарні пад назвай «Альфа і Амега» (1786) [1, арк. 265–269], у якім ёсць і «*Предисловие ко желающему спасения читателю*», і «*Каталог или сочинение глав по букварю вещей в сей книге обретающихся*», што «*О велией ползе чтения и слышания словес не тебе много zde писати*», аднак роля гэтай працы можа быць рознай: «*Суть убо списующих словеса по великому Максиму образы различны. 1. Памяти ради своея. 2-же. Ползы ради иных. 3-же. Послушания ради списующии, им же множайшая от писания сложена быша, их же смирение взыскавшим слово. А еже ко благоугодию и славе, и за еже видетися добродетелем его словеса списуяй*» [11, с. 84].

Пашырэнне ведаў пра кнігі і чытанне – элементаў кнігазнаўчай думкі Беларусі, адбывалася ў перыяд, калі яшчэ адсутнічалі строгі падзел і дыферэнцыяцыя гуманітарных і прыродазнаўчых навук, калі ў падобным стане назапашвання навуковай інфармацыі знаходзіўся шэраг будучых гуманітарных навук – нацыянальнай філасофіі, літаратуразнаўства, мовазнаўства, этналогіі, культуралогіі, гісторыі, міфалогіі, тэалогіі і інш. [3, с. 37–39]. Адначасова галоўнай місіяй кніжных выданняў была асветніцкая і выхаваўчая, што пацвярджае шэраг твораў, аўтарамі якіх выступалі прадстаўнікі розных канфесій. Задачы, якія трансліравалі выдаўцы ў галіне пашырэння асветы, спрыялі фарміраванню навуковых кампанентаў у розных гуманітарных навуках, з’яўляліся своеасаблівай тагачаснай асветніцкай кнігазнаўчай метадалогіяй.

1. Алфа и Омега [Электронный ресурс]. – Вильно : Типография Троицкого монастыря, 1786. – 1–7 нн., 1–302 арк. – Режим доступа: <https://belbook.nlb.by/items/show/422>. – Дата доступа: 15.05.2021.

2. Велможной панеи, ей милости паней Анне Ходкевичовне, княгини корецкой и прочая. Паней нам милостивой, о Господе радоватися / М. Смотрицкий // Каліст. Евангеліе учителное, албо Казаня на каждую неделю и свята урочистые... – Выдрукованы в Евью, року 1616. – Арк. 1 нн. – 4 нн.

3. Гісторыя беларускай літаратуры XI–XIX стагоддзяў : у 2 т. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т літ. імя Янкі Купалы; навук. рэд. В. А. Чамярыцкі. – 2-е выд. – Мінск : Беларус. навука, 2006. – Т. 1 : Даўня літаратура, XI – першая палова XVIII стагоддзя. – 910 с.

4. Грамматика словенска съвершеннаго искусства осми частей слова и иных нужных. Ново съставленна Л. З. / З. Лаврентий. – В Вильни, в друкарни Братской, Року Божого 1596. – Арк. 1 адв.–2 адв.

5. Грамматика Мелетия Смотрицкого [Электронный ресурс] / М. Смотрицкий. – Евье, 1619. – Режим доступа: https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_008117297/. – Дата доступа: 15.05.2021.

6. Зёрнова, А. С. Белорусский печатник Спиридон Соболев / А. С. Зёрнова // Книга. Исследования и материалы. – М., 1965. – Сб. 10. – С. 126–145.

7. Іяўлевіч Ігнацій // Беларуская Энцыклапедыя : у 18 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў [і інш.]. – Мінск, 1998. – Т. 7. – С. 371.

8. Катэхізіс. Помнік беларускай Рэфармацыі XVI стагоддзя / адаптаваны тэкст, пер. з старажыт. бел. мовы, навук. рэд. Н. Кабелка. – 2-е выд. – Мінск : Юніпак, 2005. – 312 с.

9. Кніга Беларусі, 1517–1917 : зводны каталог / Дзярж. б-ка БССР імя У. І. Леніна, Беларус. сав. энцыкл. ; склад. Г. Я. Галенчанка [і інш.]. – Мінск, 1986. – С. 55–56: «К всем благоверным христианом языка русского предъсловие в Катихисию».

10. Книга, зовомая Евангеліе учителное. От всех четырех евангелистов избрана и от многих Божественных Писаний и предана Церкви Божиеи во всякую неделю читатися, такоже и на Господскія праздники и прочих святых. На поучение христоименитым людем, ко исправленію душевному и телесному. Божією помощію выдрукована... – Заблудаў, 1569. – Арк. 1 нн. – 4 нн.

11. Лабынцаў, Ю. Пачатае Скарынам. Беларуская друкаваная літаратура эпохі Рэнесансу / Ю. Лабынцаў; пер. з рускамоўн. арыг. С. Шупа. – Мінск : Маст. літ., 1990. – 333 с.

12. Латышонак, А. «Белая Русь» у Polonii Шымона Старавольскага / А. Латышонак // Literatura, język, kultura / red. Mikołaj Timoszuk i Mikołaj Chaustowicz. – Warszawa, 2007. – С. 331–334.

13. Палинодія [Електронний ресурс] / сочинение Захаріи Копыстенскаго // Русская Историческая Библиотека издаваемая археографической комиссией. Т. 4. Кн. 1: Памятники полемической литературы в Западной Руси. – СПб. : Типогр. и хромолиотогр., А. Траншеля, 1878. – Стлб. 313–1200. – Режим доступа: <https://www.runivers.ru/bookreader/book428103/#page/613/mode/1up>. – Дата доступа: 13.05.2021.

14. Предмова. Василей Тяпинский зацной монархии словенской, а злашча богобойным ласка и покой от Бога Отца и Пана нашего Исуса Христа 1576 // РНБ. Ф. Погодина И. И. – № 29. – Л. 267 об. – 270 об.

15. Предословие к книгу сію, глаголемую Псалтыр // Псалъмы Давыда пророка и царя. – В Вильне : З друкарни дому Мамоничов, року 1593. – Арк. 3 нн. – 12 адв. нн.

16. *Саверчанка, І. Aurea mediocritas. Книжна-письмовая культура Беларусі: Адраджэнне і ранняе барока / І. Саверчанка. – Мінск : Тэхналогія, 1998. – 319 с. : іл.*

17. *Artis Magnae Artilleriae pars prima [Electronic resource] / studio & operà Casimiri Siemienowicz, – Amsterodami : apud Ioannem Iansonium, 1650. – [16], 284, [4] s. [22] il. – Mode of access: <http://belbook.nlb.by/items/show/324>. – Date of access: 13.05.2021.*

18. *Hoffmann, J. D. De typographiis earumque initiis in Regno Poloniae et Magno Ducatu Lithuaniae [Electronic resource] / J. D. Hoffmann. – Dantisci, 1740. – 86 s. – Mode of access: <https://dlibra.bibliotekaelblaska.pl/dlibra/publication/70653/edition/65252>. – Date of access: 13.05.2021.*

19. *Paterikon abo Zywoty ss. oecow pieczarscich... przez wielebnego w Bogu oyca Silvestra Kossowa, episkopa Mscislawskiego, Orszanskiego y Mohilewskiego [Electronic resource]. – W Kiiowie : W drukarnie Lawry Picczarskiey, Roku 1635. – 234 s. – Mode of access: https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/315612/edition/298270/content?format_id=2. – Date of access: 13.05.2021.*

20. *Sandius, K. Bibliotheca Antitrinitariorum. – Freistadii : apud Johannem Aconium, 1684. – 8 л., 296 с.*

21. *Starovolsci, Simonis. Skriptorum Polonicorum Hekatontas seu Centum illustrium Poloniae scriptorium elogia et vitae / Simonis Starovolsci. – Ed. 2. – Venetiis, MDCXXVII. – 256 s. // Starowolski, Szymon. Setnik pisarzy polskich, albo pochwały i żywoty stu najznakomitszych pisarzy polskich / Szymon Starowolski ; przełożył i komentarzem opatrzył Jerzy Starnawski, wstęp napisali Franciszek Bielak i Jerzy Starnawski. – Kraków : Wyd-wo Literackie, 1970. – 366 s. : il.*